

ČESKOSLOVENSKÝ ČASOPIS HISTORICKÝ

Řídí František Graus s redakční radou: Zdeněk Bradáč, Koloman Gajan, Milan Hübl,
František Kavka, Miroslav Kropilák, Vlastislav Lacina, Josef Macek, Josef Polišenský,
Peter Ratkoš, Bedřich Šindelář.

Redakční tajemník: Bohumil Černý.

Ročník XVI

1968

- Depeše mezi Prahou a Moskvou 1939—1941. (Úvod G. Bareš.) Str. 375—433.
 Dodatek k přehledu o složení nejvyšších orgánů KSČ v letech 1945—1966. (Úvod Z. Sel.) Str. 911—916.
 Helešic F., Skuteční šéfredaktoři a redaktoři Rudého práva 1920—1938, str. 744—753.

Doba a lidé

- Hromádka O., Ještě poznámky k historii čs. dobrovolníků ve Španělsku, str. 917—921.
 Klír M., Karel Kreibich, str. 81—101.
 Pavel J., K historii československých dobrovolníků ve Španělsku, str. 583—608.
 Hájek M., Památce Antonia Gramsciho, str. 260—272.
 Marek K., V zájmu historické pravdy, str. 434—449.

HISTORICKÉ ŠTÚDIE, roč. 12, 1967:

Štúdie

- Butvín J., Eudovít Štúr a jeho úloha v slovenskom národnozdružovacím hnutí, str. 5—20.
 Halaga O. R., „Ius Sclavorum“ a „platea Sclavorum“ stredovekých miest Uhorska, str. 123—153. (Zpr.: H. B., ČSČH 15, 1967, č. 6, str. 916.)
 Jankovič V., Život a dielo Karola Lányiho (1812—1856), str. 21—62.
 Kopčan V., Turecké listy a listiny k slovenským dejinám, str. 105—122.
 Sedlák V., K otázke vzniku a pôvodu inštitúcie Szolagyör, str. 155—185.
 Špiesz A., Banská Štiavnica v 18. storočí, str. 89—104.
 Vyvíjalová M., Ondrej Bošani. (Príspevok k osobnosti, k jeho dielu a účasti v národnom hnutí), str. 63—88.

Drobné příspěvky

- Húščava A., K bojom poddanských mestečiek proti feudálnemu útlaku, str. 187—194.
 Kristó G., Stephanus Bohemus, str. 205—210. (Zpr.: M. Ku., ČSČH 15, 1967, č. 5, str. 769.)
 Lamoš T., Slováci v stredovekej Kremnici, str. 195—204.

Pramene

- Gácsová A., Učtovný doklad k vyhotoveniu 30-tich korviet v Bardejove v r. 1551, str. 225—240.
 Vávra J., Dopisy Matěje Bela petrohradským akademikům II, str. 211—224.

Československý časopis historický. Vydává Historický ústav ČSAV v Akademii, nakladatelství Československé akademie věd, Vodičkova 40, Praha 1-Nové Město, dod. PÚ 1. Řídí František Graus s redakční radou: Zdeněk Bradáč, Koloman Gajan, Milan Hübl, František Kavka, Miroslav Kropilák, Vlastislav Lacina, Josef Macek, Josef Polišenský, Peter Ratkoš, Bedřich Šindelář. Redakční tajemník Bohumil Černý. Redakce: Jiřská 3, Praha 1-Hradčany — dod. PÚ 012. — Rozšiřuje Poštovní novinová služba. Objednávky a přeplatné přijímá PNS — ústřední expedice tisku, administrace odborného tisku, Obránců míru č. 2, Brno. Lze také objednat u každé pošty nebo doručovatele. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS — ústřední expedice tisku, odd. vývoz tisku Jindřišská 14, Praha 1 — Tiskne Tisk, n. p. Brno, závod 4, Přerov, Kratochvílova 18, vychází šestkrát ročně. Toto číslo vyšlo v červnu 1968. Cena výtisku Kčs 10,—, předplatné na celý ročník 60,— Kčs (cena pro Československo), \$ 9, Lstg 3, 15, 3, DM 36 (cena v devizách).

Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1968.

SOUČASNÁ KRIZE NAŠEHO HISTORICKÉHO VĚDOMÍ*

FRANTIŠEK GRAUS

Krise historiografie nebo, přesněji řečeno, krize historického myšlení zachvátila nyní naplno náš kulturní život. Dlouho předpovídaná a diskutovaná¹⁾ ve světové historiografii, zasahuje nyní plně i náš kulturní život, kde se její první náznaky začaly ohlašovat už od počátku našeho století. Spíše než udivovat se nad jejím propuknutím je nutno se zamýšlet nad tím, proč zasáhl tento otřes naše dějepisectví až tak pozdě. Příčiny patrně tkví ve zvláštní situaci Československa, kde tradiční národní interpretace dějin dostala mocnou vzpruhu rokem 1918 i německou okupací 1939—1945 a kde se v následujícím období dostala historiografie do vleku stalinismu s jeho vědomým restaurátorstvím historických koncepcí 19. století. Právě z nedávné minulosti, z vědomé deformace historiografie (nebo dnes pocítované jako vědomé a chtěné), by však mohla vzniknout iluze o skutečné povaze krize, kterou prožíváme. Zjevné jednostrannosti, jichž jsme se — byť většinou s nejlepšími úmysly — při výkladu dějin dopouštěli, by mohly svádět k názoru, že stačí tyto jednostrannosti (v extrémních případech u výkladu současných dějin i přímé falšování) odstranit, že postačí navrátit se k osvědčeným způsobům klasického dějepisectví a vše se vyřeší jaksi samo. Bylo by rovněž ošemetné vidět selhání historiografie *pouze* jako selhání historiků a přeusouvat celý rozbor na etické pole; omyl se nestává správným, byl-li učiněn s nečistými a nejčestnějšími úmysly. Hledat kořeny chyb v jednostrannostech a etických nedostatecích historiků nepostačí už proto, že krizi historického myšlení prožívají i takové země, které deformace ve formě, jak jsme je prožili my, neprodělaly.

Je proto nutné se zamyslet *celkově* nad krizí našeho historického vě-

* Tato stať chce do jisté míry pokračovat v úvahách, které jsem začal na stránkách tohoto časopisu o světových dějinách (ČSČH 13, 1965, str. 521—528). Soudím však, že dnes už nevystačí forma diskusí, na něž jsme si zvykli, ale že spíše povedou dále dříve pokusy nejrůznějšími směry. Pro upřesnění výrazu rozlišuji nadále pojmy: 1. minulost jako nejširší pojem, zahrnující vše, co se v minulosti odehrálo; 2. dějiny — historii jako vědomou (přímo poznatelnou) část minulosti; 3. dějepisectví jako jakýkoliv popis (vzpomínku) historických jevů; 4. historiografii jako odbornou snahu objasnit minulost (srv. podrobněji dále). Pod pojmem „krize“ chápu zde *uvědomění si* hlubokého otřesu současného systému hodnot.

¹⁾ Zvláštní pozornost vzbudila svého času proslulá kniha E. Troeltsche, *Der Historismus und seine Probleme* (Gesammelte Schriften III, Tübingen 1922). Pokus o novější shrnutí různých pokusů P. A. Sorokin, *Social Philosophies of an Age of Crisis* (Boston 1951; něm. překlad pod názvem *Kulturkrise und Gesellschaftsphilosophie*, Stuttgart—Wien 1953). Při jmenování jednotlivých myslitelů bych musel uvést tolik jmen, že od podrobného výčtu upouštím. Upozorňuji jen zvláště na stať L. Febvre, *Sur Einstein et sur l'histoire. Méditation de circonstance* (Annales 10, 1955, str. 305—312), v níž velký francouzský historik na sklonku života s trpkostí konstatoval hloubku a jistou bezvýchodnost této krize.

domí a opakovat i známé skutečnosti, znovu formulovat myšlenky dávno vyřčené a opět promýšlet poznatky důvěrně známé. Krizi historického chápání nepocítujeme teprve v našem desetiletí; projevuje se v celém našem století. Ba lze jít dokonce ještě dále a poukázat na okolnost, že skeptické hlasy o užitečnosti historie a o možnosti poznat minulost nejsou teprve nejnovějšího data. Znal je dobře už starověk i středověk a známé jsou úskleby Voltairovy o historii jako o veliké snůšce všeho možného, kde si každý vybírá, co se mu zrovna líbí. Tyto hlasy pak neumlkly ani v „zlatém věku“ dějepiscectví, v 19. století, a zdá se, že se jejich intenzita stupňuje neustále ve 20. století. Historik se stává smutným „hrdinou“ souvěkých románů,²⁾ symbolizuje sepětí s minulostí, o niž nikdo nestojí. K tomu přistupuje i jakýsi „útěk“ před historií rozšířený v širokých kruzích, snaha bagatelizovat minulost. Proti tomu by mohlo být ovšem uváděno, že absolutní čísla nákladu historické literatury dosahují ve všech zemích nikdy nebývalé výše, že se stává světovou módou zastavovat moderní byty starými předměty, přechasto bez jakékoliv skutečné hodnoty historické nebo estetické, že historické památky tvoří důležitou součást moderního turistického průmyslu.

Podstatnější než tyto vnějškové projevy, a pro strukturální ráz krize mnohem příznačnější, jsou však zjevy jiné. Moderní výtvarné umění (používám tento výraz ovšem nikoliv pro označení ryze časové) nezná už „historický obraz“. Zřejmě tento žánr — onen soubor syžetů, kterým splatili daň snad všichni malíři starších škol — malíře vůbec neláká (na rozdíl od motivů mythologických, které projevují i nadále svou životnost). Pro postavení historiografie v současném vědeckém životě se mi však zdá ještě důležitější skutečnost, že se historické metody postupně vzdávají vědy ostatní. Až do třicátých let našeho století představovalo historické pojetí zcela samozřejmý základ společenských věd. Výklad filologických i filosofických disciplin nebyl, abych uvedl příklad, jinak myslitelný než historicky-vývojově (přičemž byly obvykle oba tyto pojmy kladeny naroveň). Tato samozřejmost je nyní přinejmenším otřesena.

Prvý veliký průlom do této samozřejmosti genetického výkladu představoval patrně existencialismus ve formě, které nabyl v 20. století. Znovu se objevila zdánlivá možnost vytrhnout lidské bytí z historického kontextu a zkoumat je jako takové, zbavené konkrétních historických forem. Latentně ahistorický je po mém soudu i strukturalismus, který se snaží ve svém důsledku nahradit genetický výklad rozbořením současné struktury.³⁾ V sociologii i v psychologii stále více získávají převahu empirické směry, nahrazují starší koncepce zakotvené v historickém

²⁾ K tomu srv. H. V. White, *The Burden of History* (History and Theory 5, 1966, str. 111—134, zvl. str. 114nn.) s uvedením některých názorných příkladů.

³⁾ Tento aspekt strukturalismu se dosud plně nevykrystalizoval, ukazuje se ale velmi jasně např. v dílech Ch. Lévi-Strauss, který své názory na vztah k historii formuloval ve stati *L'Anthropologie sociale devant l'Histoire* (Annales 15, 1960, str. 625—637). V praxi ovšem postupuje radikálněji tím, že tradiční historický výklad zcela opomíjí. (V této souvislosti je ovšem nutné připomenout i známou skutečnost, že tzv. „primitivy“ nelze studovat tradičními historickými postupy). K nyní dosti živé diskusi o vztahu historie a strukturalismu — diskuse je v plném proudu a závěry, byť i prozatím, ještě vzdáleny — srv. např. J. Viet, *Les méthodes structuralistes dans les sciences sociales* (Paris — La Haye 1965); sborník o kolokviu z r. 1959 — *Entretiens sur les notions de Genèse et de Structure* (ibid. 1965); G. Lantéri-Laura, *Histoire et structure dans la connaissance de l'homme* (Annales 22, 1967, str. 792—828).

chápání.⁴⁾ Nemýlím-li se, dochází k důležitému přesunu i v kulturním hodnocení tzv. věd přírodních: zatímco v *povědomí* 19. století zcela dominovaly vědy orientované historicko-popisně (klasický „přírodopis“), převládají dnes vědy, které jsou ze stanoviska člověka prakticky naprosto „ahistorické“.

Minulosti se snaží zbavit dokonce i náboženství. Nejradiálněji v protestantském směru, reprezentovaném R. Bultmanem, který bez rozpaků obětuje nejen všechny biblické zázraky, ale dokonce i historickou existenci Ježíšovu a nechává jako rozhodující čin pouze „kerygma“, křesťanské poselství, osobní rozhodnutí individua kdykoliv a kdekoliv i dnes. Stejně radikálně postupuje i část sionistů, kteří jsou ochotni obětovat celý judaismus prakticky od 2. století našeho letopočtu a chtěli by navázat na vývoj před rozbořením Jeruzaléma Římany. A dokonce tradiční opora konzervatismu v Evropě, církev římsko-katolická, se snaží zbavit se alespoň své minulosti barokní a středověké a navrátit se k „církví původní“.

Jistě, tyto pokusy nejsou zdaleka důsledné a narážejí na mohutný odpor uvnitř tábora přívrženců jednotlivých vyznání. Je však příznačné, že se takovéto pokusy vůbec objevují a nalézají zčásti mohutný a trvalý ohlas. Ale *rozhodujícím* faktorem vzpomenuť „krize“ je skutečnost, že k jejímu poznání došli i historikové sami a ze svých vlastních východisek a svou vlastní prací. Pod rukama se jim nejdříve rozsypaly předpoklady „klasického“ pohledu na dějiny, názor o lineárním (nebo dialektickém) „vývoji“, směřujícím, byť i oklikami, od horšího k lepšímu, a o „přirozené“ dělitelnosti dějin podle národů. Zřícení každého z těchto sloupů pyšné stavby tradičních koncepcí by znamenalo ztrátu dosavadní jistoty, dosavadního tradičního obrazu minulosti.

Ale situace je ještě horší tím, že se i u nás v polovině 20. století objevily velmi názorně i nedostatky tradiční *historické metody*. Nemohu tu tento aspekt rozvádět; bude nutné se k němu vrátit ve zvláštní stati. Jen to bych znovu připomenul,⁵⁾ že německá historiografie ztroskotala za nacismu i při zachování všech „pravidel“ klasického historického zkoumání a že historiografie obecně ztroskotává výrazně při vysvětlování vzniku a vítězství nacismu. Zajisté se daří izolovat jednotlivé prvky, jednotlivé složky, které k totalitarismům 20. století vedly; ale všichni cítíme, že tato vysvětlení jsou nedokrevná, že stejně málo popisují minulost, jako nedovede popis kostry nahradit dojem živého těla. Zvláště výrazně nám v dosavadních popisech chybí rozbor toho, co často nazýváme „atmosférou“, pocítujeme, jak se nedaří postihnout rysy, které toto období tak

⁴⁾ Velmi jasně se to projevuje v nejnovějších pokusech postihnout současnou metodu ve společenských vědách. Odkazují např. na *Enzyklopädie der geisteswissenschaftlichen Arbeitsmethoden*, herausgegeben von M. Thiel, 8. Lief. *Methoden der Sozialwissenschaften* (München—Wien 1967), ačkoliv tu ještě — pod vlivem německé tradice — je historická složka alespoň zastoupena. Dále srv. např. A. Schmidt, *Über Geschichte und Geschichtsschreibung in der materialistischen Dialektik (v Folgen einer Theorie. Essays über »Das Kapital« von Karl Marx)*. Frankfurt/K. 1967, str. 103nn. K poměru sociologie a historie z tohoto hlediska C. W. Mills, *Sociologická imaginace* (orig. 1959; český překlad 1968, str. 122nn.).

⁵⁾ Na tento aspekt poukázal jasně K. F. Werner, *Das N—S Geschichtsbild und die deutsche Geschichtswissenschaft* (1967); srv. k tomu moji glosu v tomto ročníku časopisu str. 215—219.

výrazně odlišují nejen od ostatních úseků novodobých dějin, ale i současného totalitarismu (při mnoha analogiích). Není to, po mém soudu, náhodné. Neboť v nacismu zvláště výrazně vynikly napovrch iracionální pudy a proudy a společenské vědy si s nimi dosud poradit nedovedou, ačkoliv jejich existenci konstatují. A tak málo, jak dovedly včas odhalit skutečné, reálné nebezpečí nacismu a totalitárních zřízení svého času např. sociologie nebo psychologie, tak málo si s ním v podstatě ex post vědí rady historikové.

Je jisté také pravda, že selhává nejen historie, ale že do značné míry selhaly všechny společenské vědy, ba celá naše kultura. Je nepochybně pravdou, že po Osvětimi (brané tu jako symbol hrůz našeho století) se nemůžeme nikdo tvářit, jako by se nic nebylo nestalo. Ale dějepiscectví je jednou z nejstarších společenských věd, a proto se na ně kladou větší nároky než na vědy „mladé“, kde lze ještě mít o leccčems iluze. Historiografie je také nejkomplexnějším oborem proto, že zahrnuje alespoň teoreticky všechny jevy minulé, nejen část jevů, které si vybírají vědy ostatní.

Pro tuto svou ideální komplexnost se tu musí ještě mnohem osudověji než v ostatních vědách projevit dilema moderní vědy: její obrovský rozsah *vyučuje* neustálé zužování specializace, ale ta opět nutně zužuje rozhled a znesnadňuje celkové zařazení. Pochopitelně že se toto dilema projeví tím osudněji, čím komplexnější a společensky angažovanější je vědní obor. U historiografie se dotýká samotných základů, vyžadujících *celkový* „obraz“ minulosti.

Navíc historiografie mnohdy ztrácí i svou dosavadní hlavní kulturní funkci: budovat vzor národního života, posilovat národ v boji o jeho existenci. Historiografie měla, a v některých zemích dosud má, národně-buditelskou funkci a ani my nemůžeme vyloučit, že i u nás opět někdy bude muset tuto funkci plnit. Tato úloha je naprosto nutná a legitimní, burcuje-li národ do boje proti utlačovatelům (a pouze tehdy). Pro nás však je tč. tento úkol splněn. Stávají-li se události recentní minulosti skutečnými senzacemi, je-li minulost „nezvládnuta“, je to velmi špatným znamením pro společnost a historiografie musí proto nutně vždy plnit funkci jakési „kolektivní paměti“. To však může platit pouze pro velmi úzký úsek minulosti a je ve své podstatě jevem, signalizujícím velmi nezdravé poměry v postižené společnosti. Odtud však nelze odvodit společenskou funkci *celé* historiografie, která nyní u nás ztrácí svou dosavadní „národní“ funkci.

Vše by tedy mělo nasvědčovat tomu, že je historie a historiografie jakýsi přežitek, že máme mrtvé nechat pohřbívat své mrtvé, kdyby na druhé straně nebylo stejně evidentní, že ať je historiografie sebeproblematičtější, ať je historismus v plné krizi, že je minulost součástí přítomnosti, ať si tuto skutečnost uvědomujeme či nikoliv — a to nikoliv jen minulost „nedávná“. Mluvíme, myslíme a píšeme jazykem, který vznikl historicky, žijeme v prostředí, které má svou minulost, přejímáme zvyky, názory i předsudky, zděděné ze staletí a někdy s hrůzou na sobě samých pozorujeme, že se v nás objevují pudy, touhy a myšlenky, které obvykle historicky klademe někam do dob dávno minulých. Celá naše kultura je přímo prostoupena prvky antické a křesťanské vzdělanosti, bez jejíž znalosti se mnoho děl klasického písemnictví i výtvarného umění stává

zcela nesrozumitelnými. Žijeme způsobem, diktovaným namnoze historickými návyky a způsoby od banálního způsobu každodenních návyků, způsobu výživy, od podávání rukou až po velmi složité, ale rovněž historicky podmíněné (a naprosto ne „přirozené“) vztahy rodinné nebo postoj k práci. Ba v současné době pozorujeme renesanci i některých *historických* politických požadavků, aniž si většina lidí jejich historický ráz uvědomuje. Tak jako má člověk svou dlouhou minulost, mají ji i plodiny na poli, dobytek, ba i krajina, která nás obklopuje. Minulost nás provází, i když si to neuvědomujeme; převládá-li dosud utopický ráz myšlení, přece jen při pozorování současnosti vždy znovu a opět zjišťujeme rysy, které nejsou vysvětlitelné žádnými kvantitativními rozborů, touto velikou módou vrcholící v současných společenských vědách. Málo na tom záleží, zda tyto faktory označíme jako předsudky, národní charakter nebo sebevědomí, tradici nebo zaostalost. Jejich existence je nesporná a všudypřítomná a projeví se často i tam, kde ji nikdo neočekával.

Není možné minulost nebrat v úvahu a právě naše současnost nám to na gigantickém ztroskotání pokusu, přenášet do tzv. rozvojových zemí mechanicky modely americko-evropského hospodářského, politického a kulturního života, předvedla velmi názorně. Dnes se už ukazují jasně, že snaha ignorovat celou minulost (která se obvykle jeví mimořádně jako snůška předsudků a „zaostalosti“) nemůže vést k cíli. Nestačí „odčinit“ několik posledních desítek let, aby se rázem — jako by mávnutím kouzelného proutku — vše změnilo. Společnosti se obvykle utvářejí dlouhodobě a nabývají dlouhodobě svou „tvář“. Tuto skutečnost si začínáme uvědomovat obecněji a proto dnes chápeme často minulost spíše jako břemeno, jako tíhu, než jako oporu a vzpruhu. Ale musíme s touto minulostí žít, ať se nám to líbí či nikoliv, ať si tuto tíhu uvědomujeme, ať pod ní klesáme nebo jí zdánlivě unikáme. Tak jako žádný člověk, byť by si to sebevroucněji přál, nemůže začít znovu svůj individuální život, nemůže mazat svou minulost, tak to nemůže učinit ani žádná společnost. Ba co víc: podobně jako potlačená minulost vytváří poruchy u jedince, traumatizuje i společenství.

Navíc přistupuje pro nás ještě jedna okolnost, která nám znemožňuje „vzdát“ se minulosti: civilizace, v níž žijeme a kterou obvykle nazýváme civilizací evropskou, je bez historického vědomí nemyslitelná. Tím se liší výrazně např. nejen od tzv. primitivů, kteří žádnou historii neznají (trádují jen minulost mytickou nebo sakrální), ale i od jiných, často velmi vyspělých kultur.⁶⁾ Velmi názorně tato skutečnost vynikne, představíme-li si např. soudobé divadlo nebo román, stále prosycené prvky historickými (být často i neuvědoměle historickými) a proto příslušníkům jiných kulturních okruhů srozumitelné jen s potížemi.

Minulosti se nemůžeme zbavit; dosavadní historiografie nám mnoho neříká, nebo snad přesněji a spravedlivěji: neříká nám to, co nyní *zde* pro náš život, jedinečný a neopakovatelný, potřebujeme. Logický závěr z těchto poznatků může být po mém soudu pouze jediný: potřebujeme

⁶⁾ Např. v judaismu, který kromě „posvátných dějin“ své vlastní dějiny vědomě ignoruje, příkladně je naprosto neznámé od talmudického období do 18.—19. stol. židovské dějepiscectví. O vysvětlení tohoto fenoménu se pokouším ve stati *Prolegomena zu einer Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern* (Judaica Bohemiae III—2, 1967, str. 79—86).

jinou historiografii než tradiční. Tento poznatek ovšem není nikterak nový a už častěji historikové i filosofové poukazovali na úskalí dosavadních pokusů vyřešit postoj k minulosti, kde se většina lidí pohybuje mezi dvěma extrémy: mezi staromilcem, který nostalgicky vzdychá po starých, dobrých časech, a naivním primitivem, pro nějž už včerejšek jako by vůbec neexistoval. Mezi těmi dvěma extrémy se dosud pohybuje i historik a snad jedna z příčin našich nesnází tkví v tom, že se historikové orientovali takřka výhradně na staromilce,⁷⁾ u nichž nacházeli vděčné publikum a že se jim nepodařilo ukázat ostatním lidem, kteří nebyli od samého počátku přesvědčeni o tom, že minulost je lepší než přítomnost, že i oni jsou do jisté míry minulostí, byť opovrhovanou a nenáviděnou, determinováni.⁸⁾

Jako pouze zdánlivé řešení se mi jeví snaha překonat dnešní kriti tím, že se budeme tvářit, jako by se nic nestalo, jako by bylo snad pouze nutné zvyšovat odbornost historiků a kvalitu naší práce. Nepochybují o oprávněnosti tohoto požadavku zvláště pro ty úseky historiografie, které jsou zvláště silně zaneřáděny diletantstvím a leckdy i přímo falšování pramenů. Ale varoval bych před iluzí, že toto samozřejmě nutné odstranění chyb a nedostatků vyřeší podstatu krize. Bohužel dosud nevyšel naivní názor, že stačí shromáždit všechny prameny a „správně“ je „zpracovat“, aby i výsledek byl „správný“. Je to přežitek scientismu 19. století, podporovaný tím, že historiografie po metodické stránce dosud namnoze ustrnula na úrovni minulého století, že na ní prošly takřka beze stopy velké převraty některých vědních (i společensko-vědních) oborů v 20. století.

Přirozenou tendencí člověka je, po výkyvech a zklamáních, vracet se k „starému a dobrému“, snaha, která dosud nikdy nevedla k cíli. Nelze se „vrátit“ k scientistickému historismu před první světovou válkou. Před touto iluzí nás musí varovat skutečnost, na niž jsem už poukázal, že velmi mnoho z úkazů, které zarážejí nás, se projevují i v historiografii, které pracovaly řemeslně naprosto „čistě“.⁹⁾ Vyloučit nejistoty a chyby nelze už proto, že z jakékoliv historické interpretace nelze nikdy vyloučit historika jako osobu, která interpretaci provádí, a tím i dobu, v níž historik žije a s níž je spojen sterými pouty. Už proto nemůže existovat jen jediné „správné“ řešení, které by automaticky vylučovalo všechny ostatní možnosti a označovalo je jako „mylné“.

Sotva též vyřeší potíže zpřesnění nebo změna dosavadní terminologie. Historikové si už přechasto stěžovali na to, že historická terminologie je nepřesná a mnoho nedorozumění i sporů vzniklo tím, že každý z historiků vkládá do téhož slova různý obsah. Mnoho historiků poukazuje na skutečnost, že řada společenských věd (např. právo, filologie, v novější době i psychologie, sociologie a filosofie) si svou vlastní terminologii už

⁷⁾ Označení „staromilce“ není samo o sobě naprosto pejorativní; soudím, že zálibu může mít člověk v čemkoliv nepoškozujícím jiné, aniž jej lze za to tupit. Záporně se projevuje tam, kde svou zálibu uplatňuje jako *obecně platné měřítko*; ale snaha postulovat osobní zálibu jako obecné měřítko není jen typická pro staromilce.

⁸⁾ Jen pro přesnost bych chtěl upozornit na to, že staromilství glorifikuje minulost — a nemusí to být vždy minulost vzdálená staletí. Staromilství je *mentální postoj*, který se projevuje nezávisle na době, na kterou se soustředí; může to být i doba zcela nedávná.

⁹⁾ Znovu tu upozorňuji na zmíněný (pozn. 5) rozbor K. F. Wernera.

vytvořila. Tato tvorba vlastní terminologie má nepochybně své výhody i nevýhody. Mezi výhodami lze uvést snadnou sdělitelnost mezi odborníky i různých jazykových oblastí, usnadnění a zpřesnění myšlenek. Jako nevýhodu je nutné hodnotit ztíženou komunikaci mezi jednotlivými vědami a ohrožení společenské funkce těchto věd,¹⁰⁾ které se svým „jazykem“ stávají neoborníkovi takřka nesrozumitelné. (Snad lze také uvést nebezpečí, že krásné a učeně znějící termíny mohou leckdy zastírat i naprostou myšlenkovou prázdnotu — terminologie se může ve společenských vědách stát velmi snadno samoúčelnou).

Obávám se, že historie jako celek¹¹⁾ si vlastní terminologii (kromě pro ojedinělé případy) vytvořit nemůže. Nelze tak učinit, protože vzhledem ke svému *obecnému charakteru*¹²⁾ nutně používá pojmů z nejrůznějších vědních oborů i z běžného kulturního povědomí (spisovného jazyka), a to *nutně* v tom smyslu; jak jsou používány v politickém a sociálním životě doby. Uměle zúžit mnohoznačnost pojmů definicemi nelze proto, že společenská skutečnost (nebo, jak se nyní mnohdy říká, „totalita“) je ve své minulosti i současné konkrétnosti vždy nejen komplexní, ale i protichůdná. Tím, že by historikové vytvořili definice, omezovali by už touto definicí¹³⁾ přespříliš složitost a protichůdnost minulosti. Historik si nemůže „vydělit“ jen jevy některé, je přesně definovat a ostatní nechat „per definitionem“ stranou, jak to mohou a musí činit vědy jiné. Z toho důvodu nelze také, po mém soudu, přejímat mechanicky terminologii jiných věd do historie (v současné době je u nás módní terminologie filosofická).

Stejně efemérní se mi zdá snaha překonávat krizi historického myšlení hledáním senzací v minulosti, které sice mohou čtenáře svou senzačností zaujmout, které však v podstatě o historické dimenzi našeho života neříkají vůbec nic. Vždyť právě podstata každé senzace tkví v tom, že událost je ze souvislosti vytržena a dána do bezprostřední souvislosti se čtenářem. (Např. se historická vražda, která mohla sehrát i dosti významnou úlohu v dobovém kontextu, změnit v „mord“, kde dobová souvislost slouží jen ke zpestření záhadnosti, která událost obklopuje. Stejně nás historiky o milenkách slavných mužů, výskyt Čecha mezi Eskymáky nebo Indiány nanejvýš „zajímají“ nebo pobaví, stejně tak jak jsou všechna „senzační odhalení“ nutně velmi krátkodobá). Nepochybně má „senzační literatura“ své plné oprávnění; má ji však v rámci *tohoto* žánru a nepomáhá vůbec při řešení základní otázky po vztahu přítomnosti k minulosti. Literatura „senzační“, zabývající se „senzacemi“ historickými, je stejně málo historickým zkoumáním, jako je detektivka, kde

¹⁰⁾ Domnívám se, že zvláště u filosofie se tato tendence velmi markantně projevuje ve 20. stol. Vypracováním systému filosofických *věd* (ve smyslu moderního pojetí tohoto označení) se vzdala starého nároku na podávání uceleného a celistvého obrazu světa. Tohoto úkolu se pak, jak známo, ujaly ideologie (ve smyslu, který tomuto slovu dal Karl Mannheim).

¹¹⁾ Svou vlastní — a poměrně přesnou a vyhraněnou — terminologií mají ovšem některé části historie, např. paleografie, diplomatika, heraldika, archeologie aj.

¹²⁾ Tu je nutné důrazně připomenout známou skutečnost, že historie zkoumá kvalitativně naprosto různorodé jevy, které mají společnou často pouze dimenzi časovou (tj. že jsou jevy minulými). K tomu srv. podrobněji dále.

¹³⁾ Pochopitelně není toto zjištění naprosto ničím novým a už římstí právníci věděli, že každá definice je omezováním.

detektiva dělá zbožný kněz nebo rabín, literaturou teologickou nebo náboženskou.

Mnohem slibnější se jeví pokusy oživit historické bádání impulzy z jiných věd, a to nejen věd společenských, které mají pochopitelně k historiografii nejbližší. V této souvislosti je nutno se zmínit především o tzv. škole soustřeďující se kolem francouzského časopisu „Annales“.¹⁴⁾ Tato škola vděčí za svůj vznik rozhodujícímu impulzu z ekonomie a především ze sociologie a její úzká vazba na moderní sociologii je dosud velmi zřetelně patrna,¹⁵⁾ i když novější pokusy této „školy“ (která ostatně představuje školu jen velmi vágní a nevyhraněnou; spíše by bylo asi vhodné mluvit o „směru“) se pokoušejí navazovat na nejrůznější vědy, i na vědy přírodní. Jako jakýsi ideál tohoto směru se objevuje souhrn „věd o člověku“ (les sciences de l'homme), popř. „lidská anthropologie“ (anthropologie humaine). Velmi úzká je, zvláště v USA, vazba na tzv. politické vědy (Political Sciences), i když, pochopitelně, tu je impuls více méně omezen pouze na dějiny minulosti zcela nedávne.

Nevýhodou tohoto impulsu (a už předcházejícího silného vlivu ekonomiky) je, že se tu projevuje upřílišněná snaha soustředit se takřka výhradně na kvantifikaci jednotlivých jevů. S moderní idolatrií určitého typu vědy souvisí, že společenské vědy, ba celý náš vědomý život, jsou neustále nějak kvantifikovány a tvrzení, která se nehají do tohoto hávu, jsou považována za méněcenná. Nepolemizují naprosto s nezbytností statistiky a evidence v moderních společenských vědách — ty dnes už bez těchto postupů jsou naprosto nepředstavitelné. Ohražují se ale proti tomu, aby byly kvantifikovány jevy i tam, kde proto není pramenný základ a především proti rozšiřující se náladě nebrat jevy, které nelze přesně vyčíslit, vůbec v úvahu. (Nehledě k tomu, že kvantifikace často pouze zastírá neurčitost nebo předstírá exaktnost, která ve skutečnosti vůbec neexistuje).¹⁶⁾

Důležitým korektivem těchto kvantifikačních snah se proto mohou stát impulzy z oblasti moderní psychologie, jejíž vliv dosud na historiografii

¹⁴⁾ Časopis založili pod názvem „Annales d'Histoire Economique et Sociale“ r. 1929 M. Bloch (1886—1944) a L. Febvre (1878—1956). Název „škola Annales“ je běžný především ve francouzské historiografii.

¹⁵⁾ Tak např. se pokouší F. Braudel (tč. hlavní redaktor časopisu „Annales“) najít v pojmu trvání (la durée) spojovací článek mezi historií a sociologií (srv. jeho stati *Histoire et Sciences sociales: La longue durée*. Annales 13, 1958, str. 725—753; *Historie et sociologie v Traité de sociologie*. Publié sous la direction de Georges Gurvitch I², Paris 1962, str. 83—98).

¹⁶⁾ V tom se mi jeví největší ošidnost těchto metod. Prohlašuje-li někdo, že „lid si žádá“ (nebo „nepřeje“ atd.), deklaruje už formou tuto výpověď jako demagogické tvrzení, kterým požadavek určité skupiny zevšeobecňuje a žádný soudný historik toto tvrzení jako takové nepřevzme. Bude ale v pokušení převzít mechanicky zjištění typu: z dotazovaných bylo 65,2 % pro, 17,9 % proti, 16,9 % nevyjádřilo své mínění — ačkoliv mnohdy bude otázka, zda tento výsledek není stejně problematický jako demagogická tvrzení. Ostatně je známo, k jak diametrálně rozlišným názorům dochází i moderní sociologie, pokud se odvažuje širších závěrů. Jako příklad uvádím známý rozbor moci dvou velmi renomovaných sociologů v USA: zatímco C. Wright Mills zjistil existenci jakési „power elite“, popírá David Riesmann její existenci a připouští pouze „veto groups“ — srv. *Class, Status and Power ed. by R. Bendix and S. M. Lipset* (2. vyd., New York 1966), zvl. článek W. Kornhauser (str. 210nn.). K otázce kvantifikace obecně C. W. Mills (jako pozn. 4), str. 46nn.

(snad s výjimkou USA)¹⁷⁾ je nepatrný. Větší ohlas mají pouze pokusy o aplikaci tzv. davové psychologie, ev. o poznání zásadních změn, které se v této oblasti projevily.¹⁸⁾ Mnohem menší je vliv „vědecké revoluce“, kterou prodělala psychologie objevy S. Freuda a jeho následovníků. Na obranu historiografie je ovšem nutno v této souvislosti upozornit na značnou problematičnost dosavadních pokusů aplikovat psychoanalytické a moderní psychologické postupy na historické osoby. Nehledě na značnou obecnou neurčitost metodickou,¹⁹⁾ naráží při aplikaci psychoanalytických postupů historik i na svéráznou obtíž, způsobenou povahou historického materiálu: o psychologicky rozhodující fázi vývoje jedince (o jeho raném dětství), jíž se historik zabývá, obvykle prameny naprosto mlčí a rekonstrukce, kterou provádí zpětně psycholog na základě nepřímých indicií, je většinou tak vágní, že nejenže neumožňuje praktické využití, ale sama vzbuzuje pochybnost o užitečnosti celého postupu. Všechny moderní psychologické metody nejsou dosud aplikovatelné „na dálku“ ani časově, ani prostorově. Úsudky takto získané zůstávají namnoze pouhými možnými analogiemi. Aplikace nových poznatků na psychologii skupin, popř. větších kolektivů, která bude mít pro naše zkoumání, po mém soudu, klíčový význam, vězí dosud ve svých začátcích (než k této otázce se ještě vrátím).

Podnětů tudíž má historiografie dost a přičteme-li k tomu zvýšenou pozornost, věnovanou v posledním období i ryze teoretickým problémům,²⁰⁾ překvapuje spíše malý dosah všech těchto podnětů: obrovská většina práce historiků se odehrává ve starém stylu, aniž lze zaznamenat nějakou podstatnější změnu.²¹⁾ Příčinu lze hledat jak u historiků samotných, tak v navrhovaných postupech. Pokud jde o historiky, mohlo by se soudit, že snad nedosahují úrovně svých předchůdců v období, které označujeme za „klasické“ pro historiografii. Ve zvládnutí formě se pak volá po nějakém novém Palackém, na vyšší úrovni se poukazuje na přitažlivost nových společenských věd pro mladé talenty, kde mnohdy „gründerské“ období není ještě zcela ukončeno a kde tudíž lze i snadněji proniknout. Nesoudím však, že by tu vězela hlavní chyba, že by úroveň historiků v celku byla dnes nižší než v minulém století; spíše se domnívám, že každé nezaujaté zkoumání dospěje k opačnému výsledku, už pro nesporné zdokonalení technických a evidenčních pracovních postupů. Je ovšem pravda, že universitní výchova historiků vykazuje na celém světě přílišnou izolaci od ostatních věd i od moderního umění. Ale toto úzké

¹⁷⁾ K těmto pokusům srv. H. Stuart Hughes, *History as Art and as Science*. *Twin Vistas on the Past* (2. vyd., New York 1965; zvl. třetí kap., str. 42nn.).

¹⁸⁾ Největší vliv tu měla proslulá Ortegova Vzpousta davů (orig. José Ortega y Gasset, *La rebelión de las masas*, první vyd. 1930, pak opětovně vydáno i překládáno).

¹⁹⁾ Každá použitá metoda je nutně pochybená tehdy, nelze-li provádět protidůkaz a „vyjde-li vždy a takřka za všech okolností při její aplikaci tentýž výsledek. V tom případě pak vyvstává otázka, zda je mylná aplikovaná metoda nebo zda snad při výsledku jde o banalitu, kterou nazýváme jen novým jménem.

²⁰⁾ Tak vychází od r. 1960 zvláštní časopis *History and Theory*, věnovaný výhradně tomuto okruhu otázek. Ve dvou „Beihefte“ (č. 1 a 3) tohoto časopisu vyšla i zvláštní bibliografie o „filosofii dějin“ — v nejširším smyslu tohoto slova (pro léta 1945—1957 jí sestavil J. C. Role, pro léta 1958—1961 M. Novicki).

²¹⁾ Na tuto okolnost poukázal velmi důrazně H. V. White v citovaném článku (pozn. 2).

odbornictví je dnes, jak obecně známo, metlou celého moderního života a muselo by být zkoumáno v mnohem širším rámci, než jen v oblasti historiografie. Nezbyvá tudíž než soudit, že velká část viny spadá i na navrhovaná řešení, která sice mnohdy jsou snad teoreticky správná, ale prakticky sotva aplikovatelná.

Je totiž nutné si znovu uvědomit známou skutečnost, že historik pracuje s údaji kvalitativně často naprosto různorodými, které spojují někdy užší vztahy, někdy prakticky jen *jediná* okolnost: že se odehrály v minulosti současně. Už tím je nutně dáno, že obor historiografie je mnohem různorodější než sebesložitější obor jiný, který si vždy vymezuje ze současnosti jen určitý výsek — žádný vědní obor si neklade za úkol poznat přítomnost ve *všech* svých aspektech, jak by to vlastně měla činit historiografie s minulostí. Ve skutečnosti ovšem ani historik nezkoumá minulost celou. Ale výběr toho, co může zkoumat a co nikoliv, je jen zčásti přenechán jeho vlastnímu rozhodnutí: v *rozhodující* míře je determinováno stavem zachovaných pramenů. Historikové si navyklí považovat tuto okolnost za tak samozřejmou, že ji obvykle v praxi ani nevnímají. Při vymezení historiografie jako oboru je však nutné si velmi dobře uvědomit, že možnosti historikova poznání jsou zcela svérázně determinovány a deformovány stavem zachovaných pramenů. Teoretické postuláty ukládající historikům to nebo ono za úkol, které tuto skutečnost neberou v úvahu, tudíž musí nutně ztroskotat.

Už z tohoto prostého faktu determinovanosti historikovy práce stavem zachovaných pramenů vyplývá, že historiografie *nemůže* splýnout s žádnou jinou společenskou vědou, že *nemůže* prostě přejmout např. metody sociologie (nebo jiné vědy) a že *částečně* přejímání terminologie nějakého jiného vědního oboru působí často více zmatku než užítku. Historiografie už pro svůj základ *nemůže* metody jednoduše „přejímat“. Další předpoklad, z kterého můžeme přistoupit ke zkoumání, jak lze překonat vnitřní potíže historické vědy, je nadhodit otázku, zda dnes ve vědě i v celém našem životě ještě platí předpoklad obecného teoretického řešení, předcházející praktickému řešení. Starší představa (platná nejen pro vědu, ale např. i pro politický život) byla, že někdo, nějaký „velikán“, na základě dosud nashromážděných výsledků dosažené zkušenosti „zevšeobecní“ a navrhne další možnost řešení, která se pak při dalším rozvoji vědy (ev. společnosti) prokáže jako „správná“. Obávám se, že tato představa patří minulosti — alespoň se takové zjevy stávají neobyčejně řídkými a většina pokroku ve vědě i ve společnosti, zdá se, se odehrává jakousi průběžnou kombinací teoretických a empirických postupů. Teoretické možnosti jsou empiricky zkoušeny a empiricky nabyté vlastnosti teoreticky zevšeobecnovány *současně* poměrně velikými skupinami badatelů — nikoliv vynikajících teoretiků (i když pochopitelně uvnitř těchto skupin vždy existuje „vedoucí“ hlava; neexistují ale dnes už pro celé obory, jak tomu bylo dříve). Ostatně se ztrácí dnes patrně i vůdčí úloha „avantgardy“ v kultuře a její úlohu přejímají „elity“ — leč to by si vyžadovalo zvláštního rozboru. Domnívám se, že podobný postup je též *jedině* možný v historiografii, kde musíme vyzkoušet *všechny* možnosti, které se nám naskýtají a *současně* tyto pokusy i teoreticky rozebírat. Považuji za nemyslitelné, aby se na jedné straně rozvíjelo nějaké empirické (často se říká i „archivní“) dějepiscectví, na druhé

straně nějaká vysoká teorie nebo metodika historiografie. Obojí je nezbytné pevně skloubit dohromady a hledat neustále *všemi* směry, žádný nevylučující. (Tuto okolnost bych zvláště zdůraznil vzhledem k dalším odstavcům, uvažujícím o nových možnostech: rozhodně bych tím nechtěl budít dojem, že jde o něco více než o pokus, který se má přiřadit k ostatním pokusům a možnostem.)

Moderní historikové a filosofové, pokud uvažovali o historii jako o vědě, ji umísťovali obvykle někam mezi vědu a umění. (K tomuto běžnému názoru by bylo nutné, po mém soudu, doplnit i filosofii). Pro své nepochybné vědecké postupy, např. při kritice pramenů, ji bylo těžko zbavovat úplně charakteru „vědy“. Na druhé straně bylo však nepopíratelné, že některé zjevy (alespoň ve formě, v níž se skutečně odehrály) jsou *jedinečné* a neopakovatelné a už tím překračují rámec vědy. Rovněž při interpretaci vplývá do historického úsudku něco, co lze podle chuti nazvat intuicí, vciťováním nebo obrazotvorností.

Domnívám se, že „dvojaké postavení“ historiografie má svůj základ v samotném charakteru minulosti vzhledem k nám. Minulost sama o sobě totiž není vůbec „reálná“. Je „nereálná“ už tím, že neexistuje; minulost *byla* pouze reálná a reálné *jsou* „prameny“ a *působení* minulosti. Tím se svou povahou minulost *zásadně* liší od předmětů věd ostatních, které jsou reálné svou podstatou. Ale nehodlám tu rozšiřovat starý spor, kam historie vlastně náleží — soudím, že je také celkem zbytečné, jakou „nálepku“ jí přiřkneme. To, co je rozhodující, je, že historie je v kulturním životě *svěbytným* a *svérázným* faktorem, jak pokud jde o její předmět (o tom byla už řeč), tak pokud jde o její funkci i o její metody. Je nerozlučně spjata s kulturním životem v nejširším smyslu slova a potřebuje pro svůj rozvoj též určité „kulturní klima“. Neboť v mnohem větší míře než u ostatních věd (dokonce než u mnoha moderních společenských věd) hraje v historickém úsudku úlohu historik a jeho současnost.

Z toho nutně plyne, že jediným možným východiskem historiografie je současnost a klíčovým problémem se pro ni stává perspektiva,²²⁾ zorný úhel, pod nímž historik nutně, ať chce či nechce, ať si to uvědomuje či nikoliv, vidí celou minulost. Ovšemže se tu velmi ošidně projevuje *kvalitativní* rozdíl obou těchto složek chápání minulosti: historik, který zkoumá určitý úsek dějin, ví dobře, „jak to tehdy dopadlo“, je v tom ohledu „chytřejší“ než sebeučenější současník, ví, které snahy se nakonec prosadily a kdo ze soupeřů o moc zvítězil, které úsilí dosáhlo svého cíle a kdo prohrál. Ale současně žije historik v současnosti a dívá se očima současníka na minulost a pro svou dobu je zrovna tak krátkozraký a nedovede předpovídat budoucnost, neví, „jak to dopadne“, jako všichni ostatní.²³⁾ Přitom ale nutně ovlivňuje náš názor na současnost a hlavně na směr, kterým se vyvíjí i náš náhled na minulost, na interpretaci a na hodnocení nejen dlouhodobých trendů, ale často i jednotlivých událos-

²²⁾ K tomu srv. můj článek citovaný v úvodní poznámce; k podobnému závěru došel i ve své stati (pozn. 2) White, který upozornil rovněž na okolnost, že tato zásada platí plně i pro moderní umění, které se vědomě vzdává snahy postihnout skutečnost ve své úplné „realitě“.

²³⁾ Pokud by bylo vůbec nutné pro toto tvrzení uvádět příklady, bylo by možné ukázat na postoj J. Golla a J. Pekaře za první světové války. Přitom *nemůže* být sporu o tom, že oba náleželi mezi přední historiky své doby.

tí.²⁴⁾ Nikdo už dnes neklade vědomě rovnítko mezi současnost a nejvyšší vrchol vývoje, který je možno vůbec dosáhnout, jak to svého času činil Hegel. Ale stejně „vidíme“ minulost ze svého zorného úhlu a tím jsme nutně angažováni svou osobou.

Znovu tu je nutné připomenout, že ve 20. století neselhali jen historikové, ale že především selhal náš způsob myšlení, náš náhled na minulost. Po roce 1945 se dosti rozšířil názor (především v Německu), že vina historismu spočívá v tom, že všechny pojmy zrelativizoval, že je nutné se vrátit k stálým hodnotám, jak je postulovalo tzv. přirozené právo. Tento krok zpět není ani možný, ani žádoucí. Není možný proto, že poznání nelze odčinit — a historismus nesporně dokázal, že „věčné hodnoty“ ve smyslu starého přirozenoprávního nazírání neexistují. Návrat není ani žádoucí proto, že jestli dějiny něco dokazují, pak dokládají skutečnost, že sebe světější ideály nebyly s to zabránit nespravedlnosti, loupeži a vraždění. Koneckonců se odehrálo vyvražďování domácího obyvatelstva za dob Starého zákona, při dobytí Jeruzaléma křižáky se věřící dobyvatelé neřídili nejelementárnějšími „zákony lidskosti“, husité ani křižáci nebyli ochotni respektovat zákon „nezabíješ“ a Bartolomějská noc se odehrála dlouho před vítězným nástupem historismu. A těchto několik příkladů je jen hrstka z možných; ani „přirozené právo“ ani víra v „neměnné hodnoty“ nebyly v minulosti s to kdy zamezit zběsilému vraždění.

Nepochybují, že je nutné nové hodnoty — byť prostou obecnou dohodou — vytvořit. O tom nás nenechávají události 20. století na pochybách. Víím, že musíme bojovat ze všech sil proti institucionalizaci myšlení, která hrozí všechno myšlení zardousit, i proti bezduché specializaci, která činí nakonec úzký dílčí poznatek ve společenské oblasti takřka bezcenným. Především se však historiografie bude muset zbavit vžitého názoru, že konec konců úspěch dodatečně ospravedlňuje všechny užité prostředky. Ale víím, že to nelze učinit mechanickým krokem zpět, nějak „odčinit“ historismus zapomenutím. Je to tím méně možné pro historiografii. Naopak, soudím, že je nezbytné jít právě touto cestou „až do trpkého konce“ a „historizovat“ i dvě oblasti, které nechával klasický historismus stranou: musí zahrnout do svého historického relativizování i kategorii „národa“ (popř. státu), kterou starší historiografie mlčky z historického relativizování vyjímala²⁵⁾ a pozorovatel musí především zahrnout do tohoto zkoumání i historika samotného — sebe sama.

Nezbytným předpokladem toho je, že historik se musí snažit nabýt alespoň takového vnitřního „odstupu“ ke své látce, jak ji má (nebo přesněji: jak se má snažit mít) psycholog nebo sociolog. Nic horšího, než přistupuje-li historik ke zkoumání se „zapáleným srdcem“. Tento odstup má historik snadno, zkoumá-li příkladně vývoj orebního náradí nebo zabývá-li se dějinami nějakého cizího národa jemu lhostejného. Ztrácí jej obvykle, když jde o minulost vlastního národa nebo o události, jež jsou považovány za klíčové nebo rozhodující. Konečně obvykle nemá

²⁴⁾ Na tuto okolnost poukazuje — ovšem z velmi vyhraněného stanoviska — např. G. Barraclough, *An Introduction to Contemporary History* (něm. překl. pod názvem „Tendenzen der Geschichte im 20. Jahrhundert“, München 1967).

²⁵⁾ Tuto myšlenku poněkud podrobněji rozvádím ve stati *Naše živá i mrtvá minulost* ve sborníku s tímž titulem, který vyjde letos v nakladatelství Svoboda.

vůbec pocit odstupu vůči své současnosti — ba co více: ani si neuvědomuje, že by tento odstup mít měl.²⁶⁾

Tudíž: minulost není zorným úhlem a měřítkem pro současnost, ale současnost je nevyhnutelným zorným úhlem, pod nímž vidíme minulost. Z toho vyplývá, že historik si nesmí osobovat nárok, mistrovat ve jménu *kteřekoliv* části minulosti současnost, ale musí ukazovat časovou dimenzi současnosti, musí objasňovat její minulé komponenty, v leckterých ohledech velmi silně determinující současnost. Obávám se, že na rozdíl od našich předchůdců budeme leckdy nuceni ukazovat minulost spíše než jako hrdý vzor jako břemeno, pod jehož tíhou úpíme.

Z poznatku o nemožnosti vidět minulost jinak než současnými očima, plyne závěr, že jako metody nelze používat pohodlného a nekontrolovatelného „vcitování se“ do minulosti,²⁷⁾ ale pouze poznání, pochopení, které bude musit začít poznáním přítomnosti a sebe sama — pokud takovéto poznávání je vůbec v lidských silách. Historiografie se dosud snažila objasňovat pouze „minulé“. Nastává čas, aby objevila *především* sebe nejen jako jakéhosi „spolutvůrce obrazu dějin“,²⁸⁾ ale především jako významný předmět zkoumání.

Ale při tomto závěru narážíme ihned na okolnost, že i tento poznatek je pouze dílčí, že postihuje pouze část toho, co minulo. Dostáváme se k jedné, po mém soudu, ze základních příčin omylů historiografie, k jednosměrnému chápání pojmů „vývoj“ a „minulost“. Klíčový pojem „vývoje“, tak jak dosud dominuje v představách historiků, odpovídá nejspíše obrazu vývoje určitého semene, které může vzklíčit, degenerovat, dále se křížit, přizpůsobit se okolí. Vycházejíce z tohoto obrazu snaží se historikové často zaplnit mezery v podání jakousi rekonstrukcí chybějících článků předpokládaného „vývoje“. O tom, že tato jednoduchá, snad dokonce spíše mechanistická než biologická představa historického vývoje je mylná, nás definitivně přesvědčují např. archeologie a etnografie svými objevy jakýchsi „skoků“ i dlouhodobé strnulosti ve vývoji, které nelze tradičními představami vysvětlit. Ale stejně málo můžeme tuto starou představu jednoduše šmahem zavrhnout, neboť v některých, historicky ověřitelných případech, plně odpovídá poznávané skutečnosti. Omyl dosavadních výkladů snad spočívá podle mého názoru spíše v předpokladu *jednotného* vývoje a stejnorodé minulosti, ať už tato jednotnost je chápána mechanicky (k tomu inklinuje historik už z praktických důvodů — odvoditelnosti závěrů), nebo dialekticky. Ve skutečnosti je vztah patrně mnohem složitější a minulost nepůsobí na následující období jen v jedné rovině, popř. ve dvou rovinách (základně a nadstavbě),

²⁶⁾ Na tento aspekt poukázali velmi důrazně už v období mezi oběma světovými válkami Hans Kelsen a Karl Mannheim.

²⁷⁾ Pro charakterizování tohoto postoje „vcitování“ neznám lepší charakteristiku, než kterou vložil J. W. Goethe do úst svému Faustovi:

Minulé časy, příteličku,
nám knihou jsou na sedm klíčků.
A tenhle ten „duch časů“ váš,
to pánů vlastní duch je asi,
v němž zrcadlí se zašlé časy.

(přel. Otokar Fischer).

²⁸⁾ Podíl historika na vytvoření obrazu dějin, jak známo, zvláště silně zdůrazňoval B. Croce.

ale v různých rovinách, které působí odchylnou intenzitou, odlišně dlouho a v různých oblastech lidského, popř. společenského života a které musí, což je pro historika v praxi zvláště důležité, být také zkoumány různými způsoby. Tak málo, jak existuje jedna „rovina“ historie, tak málo existuje historická metoda kat'exochen. (Ostatně je i představa vrstev nebo rovin nepřesná potud, že navozuje obraz jakési oddělitelnosti a paralelismu. Snad by bylo ještě výstižnější mluvit o různých „vlnách“ nebo ještě spíše o kombinaci vln a vrstev; pro neobvyklost toho obrazu však od tohoto pokusu upouštím). Různě si také jednotlivé roviny minulosti uvědomujeme a většinou vůbec nebereme v úvahu, že i minulost je kvalitativně různorodá. Pro nás namnoze zcela převládá pouze jediná její vlastnost: právě časový odstup.

Osvětli bych tuto myšlenku na příkladu okupace ČSR, aniž si samozřejmě v nejmenším kladu za cíl zkoumat nebo objasňovat toto období. Zvolil jsem je pro ilustraci proto, že toto období není ještě tak vzdálené, aby neškolenému oku všechny rozdíly splývaly v tu jednotvárnou šed, kterou událostem často dodává nepřízeň zachovaných pramenů; současně jsme dnes přece jen nabyli už určitého odstupu k této době, hlavně pro šok způsobený dalším vývojem.

Na prvý pohled je patrné, že historik může tuto dobu zkoumat jednak z hlediska vnitřního vývoje našich zemí nebo z hlediska zahraničně-politického (to je: bude věnovat hlavní pozornost tomu kterému aspektu; přesně oddělit jednotlivá hlediska v praxi, jak známo, nelze). Každá tato oblast se pak rozpadá v celé množství jednotlivých úseků zkoumání. Tak např. může historik zkoumat zahraniční vojenský odboj, politická centra v zahraničí, diplomatické úsilí o uznání ČSR, popř. neplatnosti „Mnichova“ aj. Podobně při zkoumání vnitřního vývoje Protektorátu a Sudet (už z toho hlediska jde o různé oblasti) se objeví několik sledovatelných oblastí života, jako např. demografický a hospodářský vývoj, způsob každodenního života, rozsah a tendence kulturních jevů, odboj proti okupantům a na konci války odsun německého obyvatelstva z ČSR, který je patrně nejhlubším zásahem do našich dějin z historické perspektivy.

Už tento výčet, který si samozřejmě nikterak neklade nárok na úplnost, ukazuje neobyčejnou složitost celé minulosti, neboť jednotlivé oblasti, které jsem tu vyjmenoval, se navzájem ovlivňovaly a prostupovaly velmi nestejně a působily ve svých důsledcích velmi různorodě. Zatímco politická nadvláda okupantů byla sice odstraňována postupně osvobodováním ČSR, lze přece jen udat přesné datum, ev. přesná data, kdy jejich vláda na území ČSR končila. Zato např. nelze tak přesně vymezit, do kdy působí hospodářské důsledky a patrně ještě složitější bude určení všech právně-správních důsledků okupace.

Z hlediska historika je však rozhodující, že v úsecích, o nichž byla řeč, působily převážně síly a faktory objektivně zjevné, které jsou zjistitelné, ev. dokonce měřitelné tradičními historickými postupy. Pochopitelně, že i tu badatel naráží při sledování každé z nadhozených otázek na charakteristické mezery v pramenech, které mu ztěžují nebo dokonce znemožní zjištění určitých skutečností — ale to je osudem a zvláštností historiografie, o níž už byla řeč. Kvalitativně se tyto aspekty neliší od kterýchkoliv jiných událostí a jevů, kdykoliv a kdekoliv sledovatelných tradičními metodami. Ale vedle toho se projevovaly nepochybně síly, které sice

rovněž působily objektivně, ale většinou nepronikaly vůbec do vědomí lidí a proto se též neobrážejí tradičním způsobem v pramenech. Tak např. už demografický vývoj není redukovatelný jen na hospodářské a administrativní zásahy a při bližším náhledu se ukazuje, že tyto oblasti, kde působí síly, které obvyklými historickými způsoby nezachytíme, jsou velmi početné.

Historik nemá k dispozici obvyklé prameny, které by mu umožnily postihnout ochromující strach, který zavládl v Protektorátě — ten nebyl jen výsledkem přímého teroru okupantů, jehož rozsah a intenzita jsou snad zjistitelné. Nejistitelná je ale ona psychóza strachu, mající svůj základ snad dokonce v dávno zašlých dobách. Už tento strach není zdaleka jednoduchým zjevem, redukovatelným pouze na teror gestapa, ale je ovlivněn dlouhodobou historickou zkušeností národa, vzešlého převážně z utlačovaného obyvatelstva, ba dokonce i oním strachem, vězícím v podstatě lidského bytí, o jehož významu uvažuje existencionální myšlení.²⁹⁾ Ale tím zdaleka nekončí ona řada zjevů, nezvažitelných a přesně neurčitelných, oněch „imponderabilí“, která nicméně působí velmi reálně a objektivně. Aniž si opět v nejmenším kladu nárok na úplnost, uvedl bych rozbití staré jistoty, jakým se jevil „Mnichov“ mé generaci, ona ochota k mentální kolaboraci, která je spojena se skláněním před kteroukoliv mocí i se spoléháním na pomoc zvenčí, ona stará demagogická idealizace mládí pro mládí a ožívání prastarých emocionálních stereotypů např. v antisemitismu.³⁰⁾

Jde mi výhradně o to, abych poukázal na kvalitu těchto jevů, onoho reagování jakéhosi kolektivního podvědomí,³¹⁾ jehož existenci dnes pomalu objevujeme a které obvykle v historické literatuře, pokud je ovšem historikové vůbec berou na vědomí, označují jako „mentalitu“. Pro zkoumání těchto jevů nemáme dosud vypracovanou vůbec žádnou metodi-

²⁹⁾ V historické literatuře poukazují zvláště na klasickou knihu G. Lefebvre, *La Grande Peur de 1789* (Paris 1932) analyzující různé složky „Velkého strachu“ na počátku Velké francouzské revoluce.

³⁰⁾ Tento antisemitismus je sám zjevem velmi složitým a lze rozeznat např. „úřední“ zásahy německých okupačních úřadů, protektorátních složek i velmi komplexní antisemitické (a naopak zase filosemitické) nálady v českém obyvatelstvu. Neobyčejně zajímavé by např. bylo studium spojení u těchže osob velmi rozšířeného vědomého odsuzování německého rasistického antisemitismu a nevědomého přežívání „tradičního“ antisemitismu. (Asi ve verzi: Ono to je hrozné, co „ti Němci“ s „těmi židy“ dělají).

³¹⁾ Pojem „das kollektive Unbewusste“ razil po S. Freudovi zvláště C. G. Jung, ovšem v poněkud jiném významu, než tu mám na mysli. (Srv. zvl. jeho *Von den Wurzeln des Bewusstseins. Studien über den Archetypus*. Zürich 1954.) Spíše mi tu tanou na mysli jevy, které objevila moderní propaganda, zaměřující se na působení na „podvědomí“ obyvatelstva. (Srv. již poznatky K. Mannheima v doplňku k anglickému vydání jeho klasického spisu o ideologii a utopii; nyní K. Mannheim, *Ideologie und Utopie*. 4. Aufl., Frankfurt/M. 1965, str. 30nn.). Zvláště způsobily rozruch knihy Vance Packard, *The Hidden Persuaders* (1957) — s odsouzením těchto snah a E. Dichter, *The Strategy of Desire* (1961) — s jejich obhajobou. Upozorňuji v této souvislosti i na starší práci M. Halbwachsa, *Les cadres sociaux de la mémoire* (Paris 1925), který při vši problematičnosti a nepochybně upřesněné snaze determinovat všechny vzpomínky sociálně přece jen poukázal na sociální podmíněnost jakési kolektivní paměti. K těmto otázkám se bude nutně vrátit ještě v jiné souvislosti.

ku,³²⁾ která by umožňovala její historické sledování, ačkoli i ona se nám projevuje (ovšem jiným způsobem než v „klasických pramenech“). Mnohdy tyto iracionální proudy dovedeme opět jen vyjádřit jejich vlastním svérázným slovníkem a jen prostřednictvím tohoto slovníku můžeme objasňovat jevy. Abych zůstal u zvoleného příkladu, odkazují na to, jak výrazně se např. militarizoval jazyk, jak se projevila ve stylistice idealizace mládí, jak je tu projevovalo vlastenčení, jak základní pojmy se stávaly stále více neurčitými. To vše jsou jen libovolně zvolené příklady — ale jak dlouhodobě to vše působilo a dosud působí! I v této oblasti imponerabilní je neobyčejná mnohotvárnost a různorodost; stereotypy jsou různě životné a působí velmi silně; nepochybně existují vedle archetypů ve smyslu C. G. Junga i velmi krátkodobé emocionální vzruchy, které se společnosti zmocňují jako jakási horečka, která však přechází bez vážnějších následků. Snad teprve dnes objevujeme důležitost těchto složek minulosti, které na prvý pohled unikají pozornosti jak neškoleného pozorovatele, tak i školeného historika a které přece jen tak výrazně a dlouhodobě ovlivňují následující události. Abych zůstal u konkrétního příkladu, který jsem zvolil, jsem toho názoru, že např. kult násilí, opovrhování vším myšlením (a tím i inteligencí), u nás natropil, dlouhodobě pozorováno, mnohem zhoubnější škody a spoušť než konkrétně vyčíslené drancování našeho hospodářství.

Můžeme-li celek všeho, co se v minulém čase odehrálo, označit jako minulost ve vlastním smyslu slova a tu její část, kterou si uvědomujeme a poznáváme přímo jako dějiny (historii), je dějepisectví v nejširším smyslu slova jakousi kolektivní pamětí, velmi různorodou a mnohoznačnou, v níž odborná historiografie tvoří pouze část (a to často díl pouze nepatrný). Zůstaneme-li u zvoleného příkladu okupace ČSR, tak už „Mnichov“ zažily jednotlivé generace dosti různě. Představoval-li à la longue především jakési zhroucení jistot (alespoň pro moji generaci), zažívala ji většina českého obyvatelstva nejdříve jako tragédii zrady; volila onen prastarý stereotyp k vysvětlení porážky, který je dnes stále stejně účinný, jako byl před staletími. Paměť lidská, stejně individuální jako kolektivní, je však věc ošidná, tím spíše, je-li manipulována a zážitek se záhy mění v legendu (v nejširším smyslu slova).³³⁾ Člověk by se v pozdějších letech zachoval v leckteré situaci jinak, než se zachoval ve skutečnosti, tudíž si usilovně přeje alespoň změnit obraz této minulosti. Někdy vědomě, často spíše pudově — vzniká legenda, konkrétně např. legendy o odboji (plurál — neboť odbojů bylo mnoho), které se někdy mohou vytvářet zcela samostatně,³⁴⁾ jindy se prostupují a prolínají. K tomu přistupuje, že tvůrci legend nejsou jen přímo pamětníci a k jejich vzniku nepřispívá jen mnoho historiků, ale i spisovatelé, politikové

³²⁾ Snažím se objasnit tyto otázky na dílčím problému středověké mentality v článku *Littérature et mentalité médiévales: Le roi et le peuple* (vyjde v *Historica XVI*): tam též uvádím další odbornou literaturu, která se těmito otázkami zabývala.

³³⁾ Používám tu pojem „legenda“ takřka v tak širokém smyslu slova, jak to navrhl kdysi A. Harnack, *Legenden als Geschichtsquellen* (v jeho *Reden und Aufsätze I*, Giessen 1904, str. 1–26). Na rozdíl od něho však nezahrnuji pod tento pojem vlastní odbornou (vědeckou) historiografii.

³⁴⁾ Tak např. vznikly dvě „legendy“ o německém odboji — zcela odlišné — v obou německých státech — NDR a NSR. (Ostatně tu vznikaly i dvě tradice o příčinách nacismu, i když tradice v NSR není zdaleka tak jednotná jako názor historiků v NDR).

a moderní prostředky masové komunikace: noviny, film, rozhlas a televize, které mají své metody a požadavky a často velmi výrazně deformují minulost z hlediska požadavků estetických nebo žánrových. Legendy se propřádají, ovlivňují, vzdalují a přibližují minulosti, jak ji lze zjistit z pramenů — ale žijí svým vlastním životem, snad přesněji řečeno: svými vlastními životy. Minulost nežije v nás jen ve své rozpoznané a nerozpoznané formě, v níž ji dědíme bez našeho přičinění, ale i ve své uvědomělé, často legendární formě, v níž je nám předstírána a vykládána. Dějiny v širším smyslu jsou pro nás vlastně dvojí: jeden proud faktů a faktorů působí na nás bez ohledu, jestli o nich víme či nikoliv. A druhé dějiny vědomé (nebo legendární), které na nás působí pouze natolik, nakolik je vnímáme (nikoliv jen pokud si je uvědomujeme). Záleží pak na vyspělosti té které historiografie, nakolik minulost se svým obrazem spadá v jedno, nebo nakolik je zkruslována vědomě či nevědomě v určitém směru.

Opakují znovu, že není naprosto mým úmyslem podat nějaký „návod“, jak napsat dějiny okupace, ani vyjmenovat její jednotlivé složky. Mým výhradním cílem je poukázat na neobyčejnou složitost problematiky i na tři veliké sféry celé minulosti, z níž poznáváme bezprostředně pouze dějiny v užším slova smyslu a které obvykle (jako neodborníci) poznáváme pouze prostřednictvím dějepisectví v nejširším smyslu slova. Často propadáme i jako historikové mylnému dojmu, že minulost je totožná s její dosud poznanou a jaksi „rozeznatelnou“ částí. Uvědomělá část minulosti je však snad pouze jako vršek plujícího ledovce; veliká jeho část je skryta pod hladinou a většina mořeplavců ztroskotává na skrytém ledovci; — podobně tak ztroskotává většinou na té části minulosti, kterou nevidíme a nezkoumáme přímo.

Zvolil jsem pro ilustraci různých rovin minulosti příklad okupace, protože je snadno srozumitelný i nespécialistovi. Ale stejně dobře jsem mohl zvolit ze svého užšího oboru, z oblasti středověkých evropských dějin, jako příklad dobu Karla Velikého³⁵⁾ nebo z českých středověkých dějin husitství. I tu by se při bližším zkoumání objevily ony součásti minulosti: minulost celá, často dlouho nerozpoznaná (mnohdy dosud), část, kterou jsem nazval historií v užším smyslu slova, a tradice dějepiscká. Ba teprve v tomto srovnávacím studiu různých časových úseků a jevů tkví vlastní smysl a význam všeho studia té minulosti, která není námi bezprostředně zažitá (minulosti takřka recentní). Teprve studium různých úseků dějin, od pravěku do včerejška, nám umožňuje rozeznat dlouhodobé trendy,³⁶⁾ odlišit význam jednotlivých složek a komponent,

³⁵⁾ Uvádím Karla Velikého proto, že právě tu jsou různé „roviny“ prozkoumány poměrně velmi dobře. Vedle klasického díla G. Paris, *Histoire poétique de Charlemagne*, (Paris 1865) srv. nyní čtyřsvazkové kolektivní dílo *Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben. Herausgegeben von W. Braunfels* (Düsseldorf 1965–1967).

³⁶⁾ O rozlišení různých „dlouhodobých“ faktorů se pokusil F. Braudel ve známé knize *La méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe I.* (1. vyd. 1949; 2. rozšířené vyd., Paris 1966). Braudel tu zkoumá dějiny ve třech „rovinách“: 1. dlouhodobé, prakticky neměnné faktory (např. zeměpisná poloha); 2. dlouhodobé trendy (le destin collectif, l'histoire sociale); 3. události a osobnosti. Poněkud modifikuje tuto metodu ve velmi pozoruhodné knize Em. Le Roy Ladurie, *Les Paysans de Languedoc* (Paris 1966), k níž se vrátím ve zvláštní recenzi. Ovšem vypadly tu právě ony jevy „dlouhodobé“, které jsou zahrnovány do oblasti „mentality“, a zdá

kteře působily a působí dosud odlišnou intenzitou a kteře jsou i různě zvladatelné. Je-li např. složka pojetí dějin (dějepisectví) v období masových komunikačních prostředků poměrně snadno manipulovatelná,³⁷⁾ jsou objektivně zjistitelné stopy minulosti odstranitelné mnohem hůře a nejarchaičtější (a často velmi silně působící) složky jsou dosud pouze „uvědomitelné“ [což je zbraň málo účinná]. Abych zůstal u zvoleného příkladu: výklad okupace lze (při monopolizaci masových komunikačních prostředků) poměrně snadno měnit, je-li ovšem prováděn inteligentně, i když ne tak rychle, jak si to mnozí představují. Změnit důsledky ekonomické a demografické okupace je už podstatně obtížnější — nestačí tu pouhá monopolizace slova. Ale nejobtížnější je postihnout ony *skryté* důsledky, kteře se musíme snažit objasnit — je to dosud jediný prostředek, kteřý máme k dispozici, tak jak ani psycholog nemůže postoupit dále při zkoumání individuálního podvědomí.

Je-li minulost jen jedna, je historií mnoho a dějepiseckých legend takřka bezpočet. Vytyčil-li Ranke historiografii jako úlohu svém proslulým požadavkem zjistit, „jak se to vlastně událo“, doplnilo pragmatické dějepisectví tento postulat požadavkem zjistit, *proč* se to tak událo. Oba úkoly jsou naprosto legitimní a pro každou vědeckou historiografii nezbytnosti. Odpovídají i přirozené a zdravé lidské zvědavosti, kteřá chce poznat okolní svět i s těmi památkami a zjevy, kteřé mu zanechala minulost. Navíc umožňují historiografii plnit onen úkol „kolektivní paměti“, kteřou by měla uplatňovat zvláště tehdy, trpí-li vládnoucí složka podezřelou „ztrátou paměti“. Minulost národa se vždy může stát vzpruhou při legitimním odboji proti utlačování.

Na tomto stupni však historiografie jako celek ustrnout nemůže a pochybuji, zda je legitimní, abychom i nadále tvrdili, že společnost se určitým způsobem (jednosměrně) vyvíjet *musela*; takovouto interpretací se ve svém důsledku snažíme *determinovat* dnešek. Pochybuji, že historik může nadále vystupovat v úloze učitele a Kasandry, poučující a varující. Domnívám se, že jeho úloha je současně náročnější, méně povznášející, ale ve skutečnosti důležitější: ukázat, jak minulost působila a jak působí. Snažit se vymýtit z oblasti historického vědomí legendy, co nejvíce přiblížit dějepisectví v nejširším smyslu slova dějinám, byt i těmi nedokonalými prostředky, kteřými historiografie dosud disponuje. Historik musí poznat jednak *různorodost* minulosti i determinovanost vlastní — svou osobní determinovanost minulostí i současností a hranice a meze této determinovanosti, kde začíná každý člověk sám jako individuum, nehistorické ve smyslu jedinečnosti a neopakovatelnosti, se svou osobní angažovaností a zodpovědností.

se mi, že není náhodné, že oba velké pokusy se zabývají 16. — poč. 18. stol., tudíž obdobím, kdy prameny již podávají mnohostranné informace, jsou ale ještě — alespoň teoreticky — pro historika vskutku zvládnutelné. Srv. jako příklad pokusu celkového zpracování dějin určité doby R. Mandrou, *Introduction à la France moderne. Essai de psychologie historique 1500—1640* (L'Evolution de l'humanité No 52, Paris 1961).

³⁷⁾ Ovšem nikoliv úplně manipulovatelná; to je možné jen ve společnosti, kteřou ve své hrůzné vidině nastínil G. Orwell, 1984. Obvykle tyto pokusy poměrně brzy ztroskotají, jako např. u nás v období stalinismu, kde pokusy o přímé „propagandistické využití“ historie ztroskotávaly nejen pro předpotopní představy o propagandě, ale i proto, že zapomínaly, že historiografie může působit *pouze* v určité rovině, a to v rovině vědecké práce, nemá-li vůbec ztratit veškerý smysl.

Der Verfasser geht von der Erkenntnis aus, daß die allgemeine Krise des historischen Bewußtseins nun voll auch die tschechische Kultur erfaßt, die aus speziellen Gründen lange an der traditionellen Geschichtsauffassung festgehalten hat. Diese Krise ist nur eine Teilerscheinung einer allgemeinen Strukturkrise unserer Gesellschaft und sie ist keine überraschende Neuerscheinung des 20. Jh's; wir werden uns heute bloß dieser Krise mehr bewußt. Damit hängt auch zusammen, daß wir heute die Vergangenheit oft als eine Last empfinden und manche Leute sogar gewillt sind, die ganze Vergangenheit als „überwunden“ zu ignorieren. [Diese Tendenz macht sich sogar in vielen Geisteswissenschaften bemerkbar, die eine „Enthistorisierung“ anstreben.] Dabei ist es jedoch offensichtlich, daß man der Vergangenheit nicht entrinnen kann und daß sich das eigenartige Gepräge von Gemeinschaften (Nationen) oft erst im Laufe einer langen Zeit herausbildet. Daraus folgt daß man die Vergangenheit nicht einfach ignorieren kann, sondern die Krise des historischen Bewußtseins überwinden muß. Eine Schlüsselstellung kommt dabei der Geschichtswissenschaft zu, die zunächst ihre eigene Lage erforschen muß. Der Ansicht des Verfassers nach liegen die Gründe der Schwierigkeiten nicht in der falschen Applikation richtiger Postulate, sondern in den *Grundlagen* der bisher angewandten Methoden. Die zwar gut bekannte, aber zu wenig beherrigte Tatsache, daß jede historische Interpretation den Interpreten mit ins Spiel bringt, nötigt den Historiker zur Neuanalyse der Grundbegriffe, umsomehr, als viele der Phänomene ähnlich auch in manchen verwandten Wissenschaftszweigen zu konstatieren sind. Als den schwerwiegendsten Mangel der bisherigen Versuche sieht der Verfasser das Unvermögen an, irrationale Strömungen in der Vergangenheit wissenschaftlich (d. h. rational) zu erfassen und zu deuten, ein Unvermögen, das allerdings nicht nur für die Geschichtswissenschaft typisch ist. Es gibt zwar z. B. eine große Menge theoretischer Versuche, die Schwierigkeiten der Historiographie zu meistern; allein ihr Erfolg ist nicht eben groß. Der Fehler ist sowohl in den vorgeschlagenen Postulaten, als auch bei den Historikern zu suchen. Die Geschichtsschreibung muß aufgeschlossener auf die Impulse anderer Geisteswissenschaften reagieren, kann jedoch (der einzigartigen Quellenlage wegen) Arbeitsweisen anderer Wissenschaftszweige nicht mechanisch übernehmen. Dies kann die Geschichtswissenschaft deshalb nicht tun, weil ihr Arbeitsgebiet viel komplexer [zumindest dem ideellen Anspruch nach] ist als das anderer Geisteswissenschaften u.v.a. deshalb nicht, weil der Gegenstand ihrer Forschung im Vergleich ausgeprägte qualitative Besonderheiten aufweist. Das Objekt der Historiographie (die Vergangenheit selbst) ist nicht „wirklich“ (nicht einmal in dem Sinn der soziologischen Realität), sondern sie war bloß einmal real; d.h. sie existiert gar nicht mehr. „Wirklich“ sind nur die historischen Quellen und das Weiterwirken der Vergangenheit in den verschiedenen Bereichen. Daraus entspringt notwendigerweise eine völlig legitime Sonderstellung der Geschichtswissenschaft und die Unmöglichkeit sie z.B. in der Soziologie oder Philosophie (bzw. ihren Sonderparten) aufgehen zu lassen. Das heißt die Geschichtswissenschaft muß auf ihre Art und Weise die Krise bewältigen. Heute erscheint wohl keine Möglichkeit, die Krise „theoretisch“ zu meistern, und es müssen deshalb *verschiedene* Alternativen gleichzeitig theoretisch und praktisch erforscht werden. [Reines Theoretisieren dürfte kaum zum Ziele führen.]

Als eines der Grundübel der bisherigen Auffassungen sieht der Verfasser die Tatsache an, daß der Historiker sich bisher nicht dessen bewußt wird, daß er sich selbst und seine Zeit im Sinne einer Ideologiekritik in die geschichtliche Analyse mit einbeziehen muß und nicht in naiver Selbstverständlichkeit sich und seine Ansichten als allgemeingültiges Kriterium der Geschichte ansehen kann. Was den Gegenstand der Forschung (der natürlich sehr stark durch die Quellenlage bestimmt wird) anbetrifft, so wurde der Ansicht des Verfassers nach, bisher die Vergangenheit viel zu einheitlich gesehen; die Erforschung der verschiedenen „Ebenen“ der Geschichte erfordert auch *unterschiedliche* Methoden und eine verschiedene Wertung der einzelnen „Ebenen“. Besondere Aufmerksamkeit verdient die Erforschung des „kollektiven Unbewußten“, dessen verhängnisvolle Rolle wir heute so stark verspüren. Diese Gedanken werden am Beispiel der Geschichte der deutschen Okkupation der ČSR illustriert. Wenn wir die „Vergangenheit“ als den weitesten Gesamtbegriff benutzen (zur Bezeichnung all dessen, was sich ereignet hat), so können wir mit „Geschichte“

den Teil der Vergangenheit, der unmittelbar erkennbar ist, bezeichnen. Als „Geschichtsschreibung“ erscheint dann jede Schilderung der Vergangenheit; in wissenschaftlicher Weise als „Historiographie“ in außerwissenschaftlicher Weise als „Legende“ (im weitesten Sinn des Wortes).

Wenn für die Geschichtsschreibung immer das Postulat Rankes festzustellen, „wie es eigentlich gewesen“ legitim und notwendig bleibt, genauso wie das Streben, die Gründe der Ereignisse und Erscheinungen festzustellen, kann sich heute die Historiographie nicht mehr nur auf diese Aspekte der Vergangenheit beschränken. Es muß mit Recht bezweifelt werden, ob die Geschichtswissenschaft zwingende Gründe für den Ablauf der Geschichte postulieren kann, die dann notwendigerweise auch die Gegenwart bestimmen. Die Hauptaufgabe des Historikers dürfte eher darin bestehen zu zeigen, wie die Vergangenheit gewirkt hat und wie sie *weiterwirkt*. Er muß gegen alle Geschichtslegenden ankämpfend darauf hinweisen, wie vielschichtig und stets eine Entscheidung erfordern die Vergangenheit ist, wieweit wir — u. v. a. der Historiker selbst — durch sie determiniert ist und wo das unhistorische einmalige und unwiederholbare Individuum mit seiner eigenen Verantwortung beginnt.

SLOVENSKÁ NÁRODNÁ RADA A VČLEŇOVANIE SLOVENSKA DO ČESKOSLOVENSKÉHO ŠTÁTU (1918—1919)

JÁN MLYNÁRIK

V národnooslobodzovacom boji Slovákov mali vždy významné postavenie a úlohy mocensko-organizačné a administratívne orgány, ktoré sa ustanovovali v prelomových časoch, a keď sa riešili historické otázky ďalšej existencie národa. Najvýznamnejším orgánom v politicko-vojenských pohyboch Slovákov bol vždy orgán, ktorý — zhodou okolností — po trikrát niesol rovnaký názov: Slovenská národná rada. S týmto útvárom je fakticky spojená celá moderná história Slovákov, počnajúc už revolučným rokom 1848. Vtedy sa poprvé vytvára tento orgán, ktorý stelesňuje organizačno-politickú fakticitu národnooslobodzovacieho hnutia slovenského národa a predstavuje reprezentatívny celok revolučného pohybu.¹⁾

Pochopiteľne, každá z troch Slovenských národných rád (SNR) riešila vo svojom čase konkrétne historické súvislosti a nemožno medzi nimi robiť historické analógie. Predsa však medzi druhou a treťou SNR je časove i obsahove značná blízkosť, čo zväzda — najmä v súčasnej dobe — k prezentistickým stanoviskám a hodnoteniam, prejavujúcim sa zatiaľ viacej v publicistike než vedeckej historiografii;²⁾ je to spôsobené aj tým, že druhá SNR z rokov 1918—1919 bola pomerne málo osvetlená, nebola špeciálne skúmaná, čo umožnilo, aby o nej boli vyslovené zjednodušené úsudky, a to najmä z porovnávaní s nepomerne dôkladnejšie a vedecky lepšie spracovanou treťou SNR.

Je bezpochyby zaujímavé, a možno to považovať aj za paradox, že pre slovenský národ v historicky najdôležitejšom, základnom historickom zlome, t. j. v čase vzniku štátnej a národnej samostatnosti, existoval zo všetkých troch národných rád orgán s najkratším trvaním a s najobmedzenejšou právomocou. Slovenská národná rada, ktorá vznikla 30. októbra 1918, a ktorej plénum sa poprvé a naposledy zišlo iba v tento deň, zanikla po 85 dňoch — 23. januára 1919 úradným nariadením.³⁾ Moc

¹⁾ Podrobnejšie o tom v najnovšej literatúre pozri F. Bokes, *Slovenská národná rada z rokov 1848—1849*, HČ 1965, XIII/2, 200—229.

²⁾ Faktické obmedzenie a anulovanie právomocí slovenských národných orgánov roku 1960, najmä SNR, vytvorilo ovzdušie, podľa ktorého sa spätne hodnotilo aj postupné zlikvidovanie SNR roku 1919, pričom sa hľadali analógie *zámerného* protislovenského postupu zo strany českých centralistických vládnych orgánov, ktorý bol — podľa publicistických hlasov — badateľný už od vzniku spoločného štátu Čechov a Slovákov a ktorý počítal s „asimiláciou slovenského národa“. [„Nik sa nedomnieval, že sa Češi a Slováci v krátkej budúcnosti vlejú do pomyselného jednotného národa. Naopak, celkom jasne sa počítalo s asimiláciou slovenského národa, t. j. s jeho odnárodnením“. — HČ XV, 1967, 571.] Vrcholne nesprávne a urážlivé stanovisko predstaviteľov tzv. systému osobnej moci z 50. a 60. rokov k slovenskému národu a jeho potrebám národnoštátnej organizácie sa tak v časti historiografie a najmä v politickej publicistike premietalo ex post negativisticky na celé obdobie štátneho spoluzitia Čechov a Slovákov, teda aj na obdobie vzniku ČSR a jej prvého vývoja. Hlasy o násilnej asimilácii Slovákov za prvej ČSR našli porozumenie aj v časti historiografie, pričom sa poukazuje, že „sú v zhode s trendom historického bádania a myslenia v tejto oblasti [česko-slovenských vzťahov — J. M.]“ — HČ XV, 1967, 559.

³⁾ „Nariadenie ministra-plnomocníka vlády ČSR pre správu Slovenska zo dňa 8. ledna roku 1919 č. 6/1919“, publikované v Úradných novinách roč. I., č. 2, 8. januára 1919